

1668-nji ýylyň Anadoly ýer titremesi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

1668-nji ýylyň Anadoly ýer titremesi 1668-nji ÝYLYŇ ANADOLY
ÝER TITREMESI

Gara deñiziň ýakasynda taryhyň dürli döwürlerinde birnäge gezek ýer titräp, bularyň megerem iň gazaplysy Demirgazyk Anadolyny razlomyny döwülmegi netijesinde köp sanly ilatly nokady harap eýlän we müňlerçe adamyň ölmegine sebäp bolan 1668-nji ýylyň 17-nji awgustyndaky Uly Anadoly ýer yranmasynyň 7.8 ýa-da balla ýetendigi çaklanylýar.[1]

• **Demirgazyk Anadoly razlomynda bolup geçen beýleki uly ýer titremeler**

1688-nji ýylyň ýer yranmasynyň şol bir liniýada 1419-njy ýylda (hijri 822) Amasýa-Tokat-Bursa liniýasyny döwen liniýada Stambula-da ýiti täsirini ýetiren ýaňçy sarsgynlar sebäpli halk üç aýlap çadyrlarda ýaşapdyr.[2]

Şol liniýanyň günbatarynda 1999-njy ýylyň 17-nji awgustynda episentri Göljükde bolan 8.4 ball magnitudaly ýer yranmasy bolup geçipdir we 35-40 müň çemesi adam ölüpdir. Şol sanda Aynı hattının batısında 17 Ağustos 1999'da merkez üssü Gölcük olan 7,4 şiddetinde bir deprem meydana gelmiş ve 35-40.000 civarında insan ölmüştür. Ayrıca 506-njy ýylda, 1877-nji ýylda, 08.01.1888-nji ýylda, 1895-nji ýylda, 26.01.1898-nji ýylda ýene şol liniýada has az sanly pidalara getiren uly ýer yranmalarynyň bolup geçendigi mälimdir.

• **Türkiyäniň iň uly ýer yranmalary**

Anadoly we onuň töwereginde 1509-njy ýylyj 10-njy sentýabrynda «Uly Stambul ýer yranmasy» (7.2 ball), 1653-nji ýylyň 23-nji fewralynda «Gündogar Izmir ýer yranmasy» (7.5 ball), 1668-nji ýylyň 10-njy iýulynda Izmir ýer yranmasy (7 ball), 1881-nji ýylyň 3-nji aprelinde Sakyz adasy ýer yranmasy (7.3 ball), 1894-nji ýylyň 10-njy iýulunda Stambul ýer yranmasy (7 ball), 1912-nji ýylyň 9-njy awgustynda Mürefte ýer yranmasy (7.3 ball), 1919-njy ýylyň 18-nji noýabrynda Aýwalyk ýer yranmasy (7 ball), 1924-nji ýylyň 13-nji sentýabrynda Pasinler ýer yranmasy (6.8 ball), 1930-njy ýylyň 7-nji maýynda Hakkari ýer yranmasy (7.6 ball), 1939-njy ýylyň 27-njj dekabrynda «Uly Erzinjan ýer yranmasy» (7.9 ball), 1942-nji ýylدا Tokat Erbaa ýer yranmasy (7 ball), 1943-nji ýylyň 26-njy noýabrynda Ladik ýer yranmasy (7.2 ball), 1944-nji ýylда Bolu Gerede ýer yranmasy (7.5 ball), 1953-nji ýylда Çanakkale Ýenije ýer yranmasy (7.2 ball), 1957-nji ýylда Mugla Fethiye we Bolu Abant ýer yranmalary (7.1 ball), 1964-nji ýylда Manýas ýer yranmasy (7 ball), 1966-njy ýylyň 19-njy awgustybda Warto ýer yranmasy (6.9 ball), 1967-nji ýylда Mudurnu ýer yranmasy (7.2 ball), 1970-nji ýylда Gediz ýer yranmasy (7.2 ball), 1976-njy ýylyň 24-nji noýabrynda Wan Muradiye ýer yranmasy (7.5 ball), 1999-njy ýylyň 17-nji awgustynda Göljük ýer yranmasy (7.4 ball), 1999-njy ýylда Düzje ýer yranmasy (7.2 ball), 2011-nji ýylyň 23-nji oktýabrynda Wan ýer yranmasy 7.2 ball), 2020-nji ýylyň 24-nji ýanwarynda Elazig ýer yranmasy (6.8 ball) ýaly köp sanly weýrançylykly sarsgynlar Türkiyäniň iň uly ýer yranmalarynyň sanawyny düzýär. Ýokarda sanalyp geçilenlerdenem görnüşi ýaly Türkiyede bolup geçen iň uly ýer yranmasy 1668-nji ýylyň 17-nji awgustynda bolup geçen «Anadoly ýer yranmasydyr». Stambul bolsa 1509-njy, 1690-njy, 1894-njy ýyllaryň ýer yranmalarynda uly zyýan çekipdir.[3]

1924-nji ýylyň Erzurum ýer yranmasyndan soň Mustapa Kemal Atatürk tebigy betbagtlykda jebir çekenleriň arasynda.

1924-nji ýylyň 13-nji iýulynda bolup geçen Pasinler ýer yranmasy ýerli sagat bilen 16:34-de Türkîyäniň Gündogar Anadoly sebitinde – Erzurum welaýatynyň Pasinler diýen ýerinde emele geldi. Altmyş adamyň ölmegine getiren 6.8 ball magnitudaly ýer yranmasy merjally ölçeg birligine görä iň uly sarsgyn 9 balla ýetipdir.

- **1668-nji ýylyň 17-nji awgust ýer yranmasynyň döreden ýykgyňçylygy we zaýalanan ýerler**

Birinji seýsmiki aktiwlik 1668-nji ýylyň iýun aýynyň ahyrynda Ankarada bildirip, sarsgynlar 20-nji iýuldan soň hasam ýygjamlaşypdyr. 15-nji awgustda bolup geçen iki uly ýer yranmasy yzygiderlilikde Ankarany we Beýpazaryny ýumrupdyr. Yzyndan, belki-de häzire çenli bolup geçen iň gazaply ýer yranmasy bolup geçýär, 1668-nji ýylyň 17-nji awgustynda Demirgazyk Anadoly jaýrygy döwülip Demirgazyk Anadolyda Tokat, Niksar, Bolu, Erzinjan, Amasýa, Kastamonu, Bursa, Ankara, Samsun, Merzifon ýaly köp sanly ilatly nokady ýer bilen ýegsan edipdir. Ýer yranmasy Stambulda, Izmirde, hatda Egeý deňziniň Iskadosa adasynda hem bildiripdir.

- **Bolu**

Boluda 60-y söwdagär 1.800 adam gurban bolup, olaryň aglabasy musulmanam bolsa, ölenleriň arasynda ermeniler we katoliklerem bar eken.

- **Kastamonu**

Kastamonuda ýitgi boýunça statistiki maglumat berýän taryhy çeşme ýok. Muňa garamazdan köp sanly jaýyň ýumrulandygy, ölenleriň we ýaralananlaryň hetdi-hasabynyň bolmandygy aýdylýar.

- **Tokat**

Tokat ýer yranmasyndan düýpli zyýan çekipdir. Şäheriň gala diwarlary, hatda galanyň käbir ýerleri doly weýran bolupdyr. Galadaky metjit ýumrulypdyr, adamlar gorkudan ýaňa ýykylman galan öylere-de iki hepdelen bări girmäge bogunlary ysmandyr, olaryň köpüsi üzüm baglarynyň içinde ýatyp-tursa, köpüsü gonamçylyklarda ýatyp-turupdyr. Yaňçy sarsgynlar alty aýlap dowam edipdir.

- **Amasýa**

Amasýa ýer yranmasyndan agyr zarba alypdyr. Birnäçe metjit, Amasýa galasynyň diwarlary bilen bir hatarda ýasaýyş jaýlaryda ýumrulypdyr. Yaňçy sarsgynlar birküç hepdeläp dowam edipdir we adamlar çadyrlarda, açık meýdanlarda ýaşamaga mejbur bolupdyr. Ölenleriň we ýaralananlaryň sanyny görkezýän maglumat saklanyp galmandyr.

- **Ankara**

Ýer yranmasy Ankarany-da öz içine dolap alypdyr, hatda şäheriň relýefinde düýpli üýtgesmeler bolup geçipdir. Adamlar şäheri terk edipdir, birküç hepdeläp daglarda çadır dikip ýaşapdyr. Şol sanda Ankara beýleki Demirgazyk Anadoly şäherlerinde garanda ýer yranmasyndan az täsirlenipdir.

- **Peýdalanylan çeşmeler:**

[1] Ambraseys, Nicholas –Finkel, Caroline «Seismicity of Turkey and Adjacent Areas, a Historical Review: 1500-1800». Stambul-1995;

[2] Ambraseys, Nicholas-Finkel, Caroline. "The Anatolian Earthquake in 17 August 1668, Historical Seismograms and

Earthquakes of the World, Ed. W.H.K. Lee-H.Meyers-K.Shimazaki, Academic Press. Ed. W.H.K. Lee-H.Meyers- K.Shimazaki, Academic Press, 1988

[3] Hoja Sadreddin Ependi, «Tajüt-tewarih» (Taýýarlan Ismet Parmaksyzogly). Stambul-1992;

[4] Newra Nejipogly, «Ýer yranmalary. Wizantiýa döwri» («Depremler, Bizans Dönemi»). İçinde: Düýnden şu güne Stambul ensiklopediyasy. Taryh fondunyň «Yurt» neşirýaty. 1993 3-nji tom, 33-34-nji sahypa;

[4] Pynar, Nuriýe-Lahn, Erwin. «Türkiýe ýer yranmalarynyň düşündirişli katalogy» («Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu») Maldarçylyk ministrligi Gurluşyk we abadanlaşdyryş uprawleniýesiniň (Bayındırılık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği) neşirýaty. Ankara-1952 ý.

[5] Süýütî, «Keşfüs-şalsaleýan waşfiz-zelzele» (Neşir eden M.Kemaleddin Izzeddin), Beýrut 1407/1987.

• **Bellikler:**

[1] Ambraseys – Finkel, 1995: 77-84;

[2] Hoja Sadreddin Ependi, 1992: II, 95; Süýütî, 1987: 208;

[3] Nejipogly, 1993: 33-34.

2020 ý.

Özhan ÖZTÜRK. Taryhy makalalar